

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

ЛЕГЕЗА Яніна Олександрівна

УДК 328.181 (043)

**ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ ТА ВЛАДИ
В УКРАЇНІ**

23.00.03 – політична культура та ідеологія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Київ-2008

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
РОЗОВА Тамара Вікторівна,
Рада Національної безпеки і оборони України,
Національний інститут проблем міжнародної
безпеки, державний експерт.

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
НАУМКІНА Світлана Михайлівна,
Південноукраїнський державний педагогічний
університет ім. К.Д. Ушинського,
завідувач кафедри політичних наук;

кандидат політичних наук
ХОДАКІВСЬКИЙ Михайло Дмитрович,
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького
Національної академії наук України,
старший науковий співробітник
відділу історико-правових досліджень.

Захист відбудеться “27” червня 2008 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.12 в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “26” травня 2008 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.В. Крохмаль

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Складність та суперечливість демократичних перетворень українського суспільства викликає потребу в ретельному розгляді та врахуванні історичної та соціально-політичної специфіки під час розробки і запровадження заходів, спрямованих на розв'язання наявних суспільно-політичних проблем. Зокрема, це повною мірою стосується особливостей становлення громадянського суспільства та формування громадської думки в Україні, що безпосереднім чином позначається на процесі суспільно-політичних перетворень.

Незавершеність процесу реформування українського суспільства робить необхідним привертання уваги до умов сучасного державотворення. Умови пострадянських суспільно-політичних трансформацій змушують аналізувати актуальні погляди та підходи щодо політичної влади, публічної політики та змін в системі державного управління, що дістали вираження в сучасних західних концепціях, які стосуються підвищення якості та прозорості управлінських рішень.

Актуальність теми зумовлена: 1) зростанням ролі та значення громадської думки на сучасному етапі суспільно-політичного життя, що робить необхідним перетворення опитувань громадської думки на потужний механізм привертання уваги органів держави до висловлювань громадськості; 2) усвідомленням того факту, що врахування громадської думки виявляється необхідним під час прийняття важливих політичних рішень, адже поточні демократичні суспільно-політичні перетворення спонукають до налагодження міцного взаємозв'язку між органами влади і широкими верствами громадськості з метою посилення відповідальності й підконтрольності влади, а також прозорості й легітимності її рішень; 3) тим, що досить актуальною на сьогодні залишається проблема залучення широких верств громадськості до процесу підготовки та прийняття політичних рішень через такі заходи як участь у виборах, підготовка експертних висновків та оцінок, діяльність громадських організацій, опитування громадської думки та ін.

Розвиток комунікаційних мереж в сучасному світі набуває надзвичайно великих масштабів і, в свою чергу, стає найпотужнішим та найвпливовішим засобом формування громадської думки. А тому існує потреба в ретельному аналізі впливу ЗМІ на громадську думку, а також дослідження методик ЗМІ щодо її опитувань.

Дослідження взаємозв'язку та взаємовпливу влади і громадської думки є важливим напрямком у пізнанні специфіки становлення громадянського суспільства та демократичних перетворень у постсоціалістичних країнах загалом. Саме тому вони привертають неабияку увагу фахівців різних суспільних дисциплін.

Зокрема дана проблематика розглядалася у більш широкому контексті дослідження постсоціалістичних суспільних трансформацій та становлення громадянського суспільства в Україні та пострадянських країнах. Серед західних дослідників, що присвятили свої праці цій темі, передусім слід відзначити А. Арато, З. Баумана, Е. Геллнера, Й. Зігерта, Д. Коена, А. Круасана, В. Меркеля, Г. О'Доннела, К. Оффе, А. Пшеворського та інших дослідників. Надзвичайно важливими для розуміння постсоціалістичних трансформацій в Україні та розробки теоретичних і методологічних проблем владних відносин стали дослідження таких українських фахівців, як: В. Андрущенко, О. Бабкіна, В. Барков, В. Бебик, В. Бех, В. Горбатенко, М. Дмитренко, В. Журавський, В. Кремень, В. Литвин, М. Михальченко, В. Паламарчук, Т. Розова, М. Степико, М. Хилько, та ін. Особливістю цих праць є те, що проблеми демократизації розглядаються авторами у широкому соціально-політичному та культурно-історичному контексті.

Проблеми становлення громадянського суспільства, формування громадської думки та особливості функціонування влади розглядаються у працях таких українських науковців: В. Баркова, Н. Драгомирецької, М. Калініченка, В. Набруско, Г. Почепцова, Ю. Руденко, Ф. Рудича, А. Фартушного та ін.

Але зміни, що відбулися у світі наприкінці ХХ – початку ХХІ ст., істотно позначилися на теоретичному інструментарії дослідження владних відносин. Попри те, що зберігають свою актуальність класичні суспільствознавчі підходи, викладені М. Вебером, К. Марксом, Т. Парсонсом та іншими визнаними представниками соціальних наук, суттєві уточнення разом з урахуванням соціально-історичних змін, котрих зазнали досліджувані феномени, внесли П. Бурдьо, Ю. Габермас, К. Доудінг, Дж. Скот, М. Фуко, що дозволило розглянути владні відносини і політичні процеси у тісному взаємозв'язку із соціальною комунікацією та соціокультурним виробництвом. Не випадково, що таке удосконалення методології дослідження політичних процесів позначилося на перегляді та переформулюванні методів і завдань державного і соціального управління, діставши вираження в підходах, які привертають увагу до публічної сфери. В цьому випадку вартими уваги виявляються праці Ф. Вебстера, М. Кастельса, Н. Лумана, В. Парсонса, В. Сілкіна, Л. Сморгунова, Є. Тавокіна, Л. Тевено, Н. Шматко, К. Шуберта, та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами та темами. Тема і зміст дисертаційного дослідження є складовою частиною комплексної науково-дослідної теми “Проблеми політичної модернізації і трансформації: світовий і український досвід” кафедри політичних наук Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, науковий напрям “Дослідження проблеми гуманітарних наук”, затверджений Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 5 від 25 грудня 2003 року). Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою

радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 4 від 16 грудня 2004 року).

Метою дослідження є визначення взаємозв'язку та взаємовпливу між політичною владою та громадською думкою. Ця мета реалізована із залученням широкого кола соціологічного та політологічного матеріалу, що дозволило дослідити особливості формування громадської думки в Україні за часів незалежності.

Загальну мету дослідження конкретизується у таких дослідницьких завданнях:

- виявити проблеми функціонування влади та громадської думки на сучасному етапі розвитку української держави;
- визначити концептуальні та теоретичні засади підходу, спрямованого на дослідження публічної політики;
- дослідити проблеми сучасного державного управління в Україні;
- розкрити місце і роль громадської думки в демократичному суспільно-політичному процесі;
- визначити механізми формування громадської думки та їхніх особливостей за умов пострадянських суспільних перетворень;
- проаналізувати умови впливу засобів масової інформації на громадську думку в інформаційному просторі українського суспільства.

Об'єктом дослідження є публічна сфера суспільно-політичного життя, а саме динамічні суспільно-політичні трансформації в Україні пострадянської доби та їхнє відображення у громадській думці.

Предметом дослідження є взаємозв'язок громадської думки та влади в Україні, зміни у механізмах формування громадської думки, що дістали вираження впродовж останніх років.

Методологічну основу дослідження складає поєднання загальнонаукових та спеціальних підходів та методів. Серед загальнонаукових застосовувався системний метод дослідження, що дозволило розглянути суспільно-політичні процеси як цілісну систему, специфічним елементом якої є публічна політика як сфера тематизації та обговорення загальнозначущих суспільних проблем.

Історико-політологічний аналіз дозволив вивчити історію розвитку та формування громадської думки за умов пострадянських трансформацій.

Метод спостереження дозволив структурувати об'єкт дослідження, виявити основні політичні чинники, що впливають на процес взаємодії громадської думки та влади.

Статистико-аналітичний метод застосовувався під час аналізу соціологічного матеріалу, що забезпечило дослідження відповідною емпіричною базою та дозволило виявити особливості формування громадської думки. Використовувались також і такі загальнонаукові підходи та методи, як аксіологічний метод, метод конкретизації, інформаційний підхід.

Серед спеціальних методів використовувалися мережевий підхід та метод порівняння. Мережевий підхід до політики був ефективно застосований для аналізу зв'язків публічних і приватних акторів, вивчення проблем державної влади. Мережі – реальний феномен сьогодення, їх види примножуються та набувають все нових характеристик. Дослідження політичних явищ як мереж дозволяє виявити закономірність їх розвитку, а також взаємодії між собою.

За допомогою методу порівняння дослідження зорієнтоване на розкриття загальних та особливих рис процесу становлення громадської думки на різних етапах розвитку суспільства.

Поєднання в дослідженні вищезазначених методів уможливило окреслення перспектив розвитку взаємовідносин влади і громадської думки в Україні та визначення шляхів їхньої оптимізації.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в комплексному дослідженні відносин взаємозв'язку влади і громадської думки. Вона конкретизована в таких положеннях, що виносяться на захист:

- виявлено, що громадська думка виступає потужним суб'єктом реагування на процес прийняття рішень владними структурами;

- з'ясовано, що використання у публічній політичній боротьбі даних опитувань громадської думки за легітимацію управлінських рішень свідчить про посилення її ролі як інстанції оцінювання поточних суспільно-політичних процесів і подій. Водночас це робить необхідним привертання уваги до особливостей її формування та тих специфічних механізмів, що перетворюють громадську думку на засіб політичного впливу і політичної боротьби;

- обґрунтовано, що особливістю суспільно-політичного життя останніх десятиріч стала автономізація публічного політичного простору, тобто формування та зміцнення суто публічних форм взаємодії й боротьби між політичними суб'єктами, що водночас поглиблює і прискорює професійну диференціацію та спеціалізацію всередині самого політикуму, дістаючи вираження у появі нових форм публічної політичної активності. Зокрема, це призвело до появи і посилення впливу особливого типу фахівця – експерта-політолога – професіонала в області політичної інтерпретації, типовим різновидом діяльності якого стало залучення до аргументації даних опитувань громадської думки;

- доведено, що посилення публічної складової в політичному процесі безпосереднім чином вплинуло на перегляд і удосконалення державного управління, що дістало вираження у потребі узгодження інтересів різних політичних суб'єктів шляхом публічного обговорення тих чи інших управлінських рішень, що вимагає значно більшої комунікативної відкритості та здатності до підтримки діалогу і пошуку компромісів. Внаслідок цього, вимогою до державної політики стає відкритість і прозорість управлінських процесів, а також обґрунтованість дій;

- уточнені положення, що для України доби постсоціалістичних трансформацій властивим є посилення впливу масмедійних чинників на формування громадської думки разом із зменшенням публічної активності громадян та нерозвиненістю громадянського суспільства, яке будується на горизонтальних зв'язках громадської взаємодії;

- вперше запропоновано запровадження заходів, спрямованих на розвиток громадянського суспільства, та удосконалення діяльності ЗМІ з метою:

1) уникнення їхньої подальшої комерціалізації, монополізації та підпорядкованості певним політичним суб'єктам;

2) перетворення їх на адекватні механізми репрезентації інтересів українського суспільства.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що положення і висновки дисертації уможливають подальші дослідження взаємодії й взаємовпливу влади і громадської думки, а також надають додаткових аргументів в обговоренні специфіки актуальних суспільно-політичних трансформацій в Україні. Положення і висновки дисертаційного дослідження можна використати при концептуалізації і розробці стратегій розвитку громадянського суспільства, реформуванні державного управління та удосконаленні діяльності засобів масової інформації; удосконаленні наявного теоретико-методологічного інструментарію дослідження політичних відносин, державного управління, громадської думки тощо; створенні навчальних програм і спецкурсів з політології та соціології.

Практична цінність дисертації полягає у можливості реалізації її матеріалів в науково-дослідній та навчальній роботі, просвітницькій діяльності, спрямованій на досягнення співпраці на теренах становлення і розвитку громадянського суспільства в Україні.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження доповідалися і обговорювалися на засіданні кафедри політичних наук Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, на ряді Міжнародних та Міжрегіональних науково-практичних конференцій, а саме: науково-практичній конференції „Філософія та сучасність” (Київ, 2006 р.); III Міжрегіональній науковій конференції „Українська державність: історія і сучасність” (Маріуполь, 2006 р.); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції „Правова держава: напрямки та тенденції розбудови в Україні” (Тернопіль, 2007 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 7 робіт, з них 4 статті у фахових виданнях ВАК України, 1 стаття – у збірниках наукових праць, 2 – у тезах доповідей на наукових конференціях.

Структура дисертаційного дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків та

списку використаних джерел (205 найменувань). Загальний обсяг роботи – 177 сторінки, основний зміст дисертації – 160 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У „Вступі” обґрунтовується актуальність теми дослідження, розкриваються мета і завдання, об’єкт, предмет дисертаційної роботи, її методологічні засади, визначається наукова новизна дослідження, відображається теоретичне та практичне значення та форми апробації її результатів.

У першому розділі „Політична влада за умов соціальних трансформацій” зроблений історичний екскурс щодо різноманітних підходів розуміння влади, розглянуті сучасні концепції влади, дане її визначення та ознаки.

У підрозділі 1.1. „Теоретико-методологічні засади дослідження влади” розглянуті основні концепції влади в історії розвитку світової філософської та політологічної думки від найдавніших часів до сьогодення. Розглядаються три питання, пов’язані з будь-яким визначенням влади: намір, можливість порівняти і кількісно виміряти, час і причинність. Проблема полягає у тому, що уявлення про владу намагається сформулювати статичні судження про динамічну реальність. Проте більшість виявів влади впливає на володіння цією владою. Вона виявляється дуже складною величиною, яку важко визначити і врахувати всі чинники її посилення і послаблення. Дана обставина спричиняє постійні дискусії навколо сутності влади та її впливу на суспільно-політичні процеси.

Розглядається концепція влади М. Фуко, яка стала одним з проявів загальної тенденції, наявної в соціальних науках 70-х років ХХ ст. Визначальним для цієї тенденції було перетлумачення і перегляд традиційного аналітичного апарату суспільних наук, зокрема, властивого дослідженням владних відносин. Одним з таких, в подальшому впливових проявів, водночас цікавих для досліджуваної нами теми, стала концепція „символічної влади” П'єра Бурдьо.

Поняття „символічна влада” позначає не окрему форму влади, а аспект будь-яких владних відносин. Це влада конституювання даності, що примушує індивідів бачити і вірити, підтверджувати чи змінювати їхнє сприйняття світу. Вона нав'язує певне відображення відмінностей між групами, фактично створюючи ці відмінності, роблячи їх сприйнятими і явними та, таким чином, формуючи ці соціальні групи та їхні соціальні позиції. Символічна влада має ґрунтуватися на символічному капіталі, що складається з культурного капіталу (освіта, кваліфікація, ступені, дипломи, звання тощо), лінгвістичного капіталу, що, в свою чергу, залежний від соціальної структури і доступу до освітньої

системи і закріплює в мовленнєвих актах певну позицію індивіда в наявній соціальній ієрархії, і, нарешті символічного капіталу (всі форми престижу і відмінностей).

Враховуючи зазначені особливості окреслених концепцій влади, визначається загальне розуміння владних відносин, а саме: влада – це здатність суб'єкта забезпечити підпорядкування об'єкта відповідно до своїх намірів. Таке найзагальніше визначення потребує уточнення за кількома напрямками.

По-перше, влада як суспільне явище не є насильницькою, негативною чи репресивною, спрямованою проти інтересів об'єкта. З нормативної точки зору її наслідки неоднозначні і залежать від інших чинників, безпосередньо не пов'язаних з владою.

По-друге, не будь-які форми впливу на свідомість і поведінку людей є здійсненням влади. Влада передбачає здатність суб'єкта діяти інакше, його відповідальність за певні зміни в об'єкті. Водночас не всі політичні події є результатом здійснення влади. Виходячи з цього, аналіз сучасної політичної практики має чітко розрізняти результати діяльності суб'єктів влади та політичні події й зміни, детерміновані іншими обставинами.

По-третє, розподіл цінностей і благ між суб'єктами соціальних відносин не тотожний розподілу влади, позаяк отримання благ не завжди пов'язане із здійсненням владних повноважень.

У дослідженні розглянуті деякі підходи до визначення поняття та сутності категорії „влада”, сформовані вітчизняними науковцями. Так, у розвиток дослідження даного поняття суттєвий внесок у ХІХ – ХХ ст. зробили представники української та російської наукової думки, а саме: М. Бакунін, М. Бердяєв, С. Булгаков, В. Вернадський, М. Гоголь, М. Грушевський, В. Даль, М. Драгоманов, Б. Кістяківський, М. Ковалевський, С. Котляревський, В. Ленін, Є. Тарле, Г. Шершеневич, П. Юркевич та ін.

На початку 90-х років ХХ ст. після розпаду СРСР на нові незалежні держави в Україні зростає інтерес до вивчення проблеми влади, а з ним зростає і кількість робіт українських науковців, які почали досліджувати категорію „влада” з різних аспектів. А саме це праці: В. Андрущенко, О. Бабкіної, В. Баркова, В. Бебика, В. Беха, І. Варзара, В. Горбатенка, О. Ледяєвої, О. Литвиненка, М. Михальченка, В. Паламарчука, Т. Розової, Ф. Рудича, С. Рябова, та ін.

У дослідженні проводиться порівняння визначень влади західних, радянських та українських дослідників, завдяки чому відстежується подібність в підходах щодо реальної здатності одних людей проводити свою волю стосовно інших за допомогою примусу, правових або політичних норм. Метою аналізу моделі влади українського суспільства є перевірка якості її функціонування, її системності та здатності до самоорганізації в системі соціального організму України, у становленні якого влада є показником порядку. Саме завдяки їй відбувається ієрархічне підпорядкування окремих частин системи.

У підрозділі 1.2 „Трансформації суспільно-політичного життя і становлення публічної політики” розкриваються поняття соціальних порядків та публічної політики. Сукупність соціальних порядків завжди перебуває під загрозою, що вимагає засобу розв’язання конфліктів та протиріч, які виникають між окремими місцевостями. Це дозволяє зробити публічна політика. Соціальні умови можливості публічної політики включають в себе економічні, політичні, юридичні і комунікативні ресурси. Розподіл цих ресурсів нерівномірний. Вони сконцентровані в певних топосах, конфігурація відносин між якими визначає характер публічної політики.

Публічна сфера – сфера публічного життя, в рамках якого може розгортатися обговорення суспільно значущих питань, що призводить до формування проінформованої громадської думки. З розвитком публічної сфери пов’язують низку інституцій – держава, газети і журнали, забезпечення публічного простору, такого, як парки, кафе та інші громадські місця – а також, культура, сприятлива для розвитку публічного життя.

Поняття “публічна політика” зазвичай пов’язане з активною демократичною громадськістю. Завдання публічної політики – досягнення консенсусу, тобто суспільної згоди щодо наявних проблем. Проте публічна політика не може бути зведеною до інституційних форм практик – комунікація в ЗМІ або діяльність експертів – їй властиві велика диференціація інституціалізованих форм політичних практик та індивідуалізація необ’єктивованих практик.

Становлення публічного простору та інформаційного ринку позначилися і на способах державного урядування. Передусім мова йде про постійну боротьбу суб’єктів публічного простору (журналістів, представників ЗМІ, громадських активістів та ін.) за доступ до інформації, яка до останнього часу перебувала у межах компетенції органів державної влади. Викривальне оприлюднення закритої інформації стало однією з найпоширеніших стратегій політичної боротьби та дискредитації супротивника. Тому сьогодні державній владі доводиться докладати значних зусиль для виправдання і обґрунтування таємниці тієї чи іншої інформації, перебуваючи під тиском і постійним наглядом своїх політичних опонентів.

У дослідженні розглядається поняття „медіатизація політики”, яке запропонував Р. Ленуар. Чи вказує медіатизація політики на кризу легітимності влади? Сьогодні усюди лунає загальна критика на адресу державної компетентності: нездатність до модернізації, до наведення порядку і безпеки, безвідповідальність та ін. Критиками часто виступають ті, хто керує державою. Ця критика, незалежно від того, наскільки вона обґрунтована, є симптомом не стільки кризи функціонування держави, скільки розпаду соціальної бази не її самої, а даної форми абсолютного етатизму: держави як цілого, гарантованого державою. Офіційна думка стала лише однією із складових громадської думки.

У підрозділі 1.3 „Державне управління за умов трансформації владних відносин” проводиться аналіз кількох концепцій, автори яких поставили собі за мету розробити та запровадити нові форми державного управління, що були б адекватні новим економічним, соціальним та політичним обставинам, зокрема, зростанню впливу публічної політики, існування розвинених демократичних політичних режимів.

Першою концепцією, що була розроблена у 80-ті роки ХХ ст. стала концепція нового державного менеджменту або ринкова концепція державного управління, яка була поширена у Великій Британії, США, Новій Зеландії, Канаді і мала своїх прибічників у Франції, Німеччині, країнах північної Європи і Японії. Цей різновид державного управління дістав вираження в адміністративних реформах 80-90-х рр. ХХ ст. у низці країн світу, отримавши назву переходу від державного адміністрування до державного менеджменту. Відповідно до теорії організація цей підхід має два основні моменти: посилення самостійності нижчих „поверхів” ієрархічних державних організацій і зміщення наголосів з побудови організації на її взаємовідносини з навколишнім середовищем. Принциповою особливістю нового державного менеджменту є спроба переосмислити взаємовідносини між політикою та державним управлінням. Традиційний підхід передбачав розрізнення між цими двома різновидами діяльності. Визначення головних цілей і завдань держави, її політичної стратегії покладалося на політичні органи держави, що володіють законодавчою ініціативою. Виконанням цих завдань мали займатися органи виконавчої влади. Попри те, що проблема впливу виконавчих структур існувала завжди, такий нормативний підхід був вихідним для розрізнення політики і управління. Новий державний менеджмент вносить зміни в таке розрізнення. Передусім він намагається уникати дихотомії політики/управління шляхом застосування терміну урядування (governance), завдяки якому намагаються визначити особливості нового підходу.

Одним з найвпливовіших і найперспективніших підходів аналізу державного управління, що виникли в останні десятиліття, став неінституційний підхід, який поєднує підходи неокласичної економічної теорії та традиційного інституціоналізму, інтерпретуючи неврегульовані взаємодії суб'єктів в політичному полі за моделлю ринкової поведінки і розглядаючи норми і правила як продукти раціонального вибору індивідів. Неінституціоналізм намагається поєднати головні положення діаметрально протилежних підходів щодо тлумачення мотиваційної й поведінкової структури діючих суб'єктів.

Потужний вплив на концепції державного управління мала концепція „політичних мереж” (policy network), до якої останнім часом привертає увагу дедалі більша кількість дослідників. Вихідним пунктом для формулювання цієї концепції були ті ж самі проблеми, які спричинили виникнення концепції нового державного менеджменту. Проте концепція політичних мереж дещо інакше тлумачила причини кризи державного управління та пропонувала дещо

інші шляхи її вирішення. Вона виходила не стільки з економічної моделі, а намагалася врахувати комунікативні зміни, викликані переходом до постіндустріалізму та демократичними практиками сучасних розвинених суспільств. Концепція політичних мереж водночас є привабливою для дослідження публічної політики, позаяк зміни саме у цьому секторі зумовили її появу. Плюралізація суспільного порядку, ускладнення взаємовідносин між різними частинами населення, високий рівень суспільних потреб і очікувань, зростання невизначеності та ризику, посилення впливу міжнародного та транснаціонального чинників на національну політику – все це зумовило перегляд усталених форм державного управління, передусім тих, де публічному сектору не приділялося достатньої уваги.

Другий розділ **„Роль та місце громадської думки в суспільно-політичних процесах”** присвячено історії виникнення терміну „громадська думка”, її визначення в соціологічних та політологічних дослідженнях. Висвітлюються питання природи, сутності, функціонування громадської думки в різних країнах.

У підпункті 2.1 *„Нормативні визначення громадської думки як складової демократичного суспільно-політичного життя”* розглядається формування і поширення застосування категорії „громадська думка”, яке відбувається впродовж XVIII ст. Так, в країнах Західної Європи із самого початку вона використовувалася, радше, з полемічною метою. Її протиставляли меншою мірою „приватній” чи „особистій”, ніж „прихованій” або „секретній”, застосовуючи проти абсолютизму і королівського свавілля. „Громадська думка” спочатку була думкою парламентських кіл. Інакше кажучи, походження цієї категорії є суто політичним, пов’язаним з емансипативним рухом європейської буржуазії та становленням внаслідок цього публічної сфери модерного гатунку.

Після революційних потрясінь кінця XVIII ст. категорія „громадська думка” дещо змінює своє призначення. З поняття, що зазвичай застосовувалося у полемічних цілях, воно перетворюється на поняття, що стає джерелом нової легітимної влади, пов’язаної вже не з традиційним монархічним суспільно-політичним ладом, а з демократичним, парламентським режимом, що легітимує себе шляхом апеляції до думок громадян. Період з другої половини XIX до початку XX ст. ознаменувався значною модифікацією поняття „громадська думка”. До цього часу воно розумілося як думка освічених політичних еліт, яка завдяки наявним ЗМІ має бути оприлюднена і в такий спосіб стати думкою всієї громади. Тобто освічені еліти виступали в якості опосередкованої ланки між органами державної влади та широкими верствами громадськості. Наприкінці ж XIX ст. внаслідок поширення практики масових політичних маніфестацій та появи загальнонаціональної „народної” преси з’являється нове розуміння громадської думки, конкурентне попередньому. Мова йде про безпосередню, раптову думку, властиву акціям протесту чи громадської непокори. Думку, яка має тимчасовий, ситуативний характер і може бути зміненою впродовж нетривалого часу.

„Громадська думка”, хоча вона і не передбачена як така жодною Конституцією, тим не менш тісно пов’язана з режимами парламентарної демократії. Проте відношення делегування, встановлене виборами, ще більш серйозно піддається сумніву із зростанням кількості опитувань, в завдання яких входить, обминаючи дискусії та обговорення, вирішувати з непоінформованими індивідами будь-яку актуальну проблему або проблему, що є внутрішньою справою політичного класу.

У підрозділі 2.2 „Громадська думка в соціологічних та політологічних дослідженнях” розглядаються різні підходи до визначення громадської думки. Походження ідеї громадської думки пов’язується з необхідністю осмислення публічної або громадської сфери та її функцій. Громадська думка стає надзвичайно важливою в ситуаціях проблематичних і морально неоднозначних, зокрема, коли ситуація є новою і безпрецедентною, коли традиційні способи розв’язання не можуть бути застосовані до неї. У індивідів відсутня згода стосовно того, яка із загальноновизнаних практик має в даному випадку застосовуватися. В екстремальній ситуації полеміка навколо того, що має бути зроблено, може досягти такого напруження, що стає можливим конфлікт між різними групами. Водночас, згідно з ліберальною теорією, нейтралізація конфліктів в громадській думці в моральній та релігійній областях є однією з передумов інституціонального захисту свободи і незалежності і тому – існування демократичного суспільства.

У дослідженні розглядається також нормативна теорія сучасної демократії, яка зародилася у філософських побудовах Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, А. Токвіля та багатьох інших відомих мислителів, які вважали, що демократія існує тільки тоді, коли громадськість має високий рівень політичної грамотності і може приймати раціональні рішення.

Автор досліджує також три типи соціального розподілу знання, запропоновані А. Шюцем: експерт, пересічний громадянин, добре інформований громадянин. Кожний з цих типів відображає певний тип знань та певний рівень суспільно-політичної компетенції. Але модель поінформованого громадянина стала об’єктом критики через нез’ясованість ступеню необхідної поінформованості громадян щодо суспільно-політичного життя. Вона передбачала надзвичайно високий ступінь освіченості у політичних проблемах та значних зусиль, ніж це демонстрували емпіричні дослідження та опитування громадської думки.

Дослідники припускали, що громадяни можуть приймати ефективні рішення вже за умов пересічного рівня поінформованості. Ця модель передбачала: 1) основою для формування установок є переконання громадян; 2) переконання, що ґрунтуються на більш-менш достовірній інформації; 3) формування й вираження установок – активний процес.

Зумовлені культурою і підтримані елітою стереотипи відіграють принципову роль у розумінні громадянами подій і процесів, безпосередньо не

пов'язаних з їхнім життям. Проте це дещо спрощений погляд на природу громадської думки, позаяк, насправді, між безпосереднім та віддаленим завжди існують кореляційні зв'язки. Наприклад, вплив тлумачень проблем, за якими ми особисто не спостерігали та, які ми можемо сприймати безпосередньо, здійснює неабиякий вплив на інтерпретацію нами доступних для спостереження явищ.

У третьому розділі - **„Взаємовідносини влади і громадської думки за умов постсоціалістичних трансформацій в Україні”** - проводиться аналіз розвитку громадської думки в пострадянські часи в Україні та вплив на неї засобів масової інформації.

У підпункті 3.1 – *„Вплив постсоціалістичних суспільно-політичних трансформацій на відносини між владою та громадською думкою”* – зазначено, що суспільно-політичні перетворення на постсоціалістичних теренах в черговий раз порушили питання щодо адекватності наявних теоретичних підходів дослідження суспільних змін, адже означені трансформації характеризувалися специфічними особливостями, що відрізняли їх від усіх попередніх випадків. Враховуючи цю обставину, суспільно-політичні теорії, які були розроблені та застосовані під час дослідження хоча і схожих, але істотно відмінних від постсоціалістичних, суспільних перетворень, виявилися неспроможними належним чином пояснити особливості переходу від соціалізму до представницької демократії західного зразка. Перед дослідниками постало подвійне завдання перегляду і удосконалення наявних підходів, а також розробка і апробація таких теоретичних моделей, які були б спроможні охопити саму суть поточних суспільно-політичних змін, що відбуваються в країнах колишнього соціалістичного табору.

Визнання слабкості і недорозвиненості громадянського суспільства в постсоціалістичних країнах вже стало звичною справою сучасних політологічних досліджень. Втім, розвиток громадянського суспільства виявляється неодмінною умовою розвитку і зміцнення демократичних інституцій постсоціалістичних країн. Враховуючи цю обставину, аналіз динаміки становлення громадянського суспільства під час демократизації суспільно-політичного життя набуває особливого значення. Звичайно, це повною мірою стосується і демократичних перетворень в Україні.

Для постсоціалістичних держав проблема переходу до демократії ускладнюється, стаючи комплексом задач, пов'язаних з низкою специфічних ризиків.

Перший ризик дістає вираження у дефіциті адекватних передумов. Передусім йдеться про дефіцит права, що створює простір для „тіньового” сектору, сприяючи поширенню корупції. Окрім цього має місце і дефіцит культурних передумов для нових інституцій – відсутність життєспроможного громадянського суспільства та відповідних демократії ціннісно-нормативних орієнтацій. Нарешті, слід зазначити і про наявність дефіциту знань та інформації щодо політики трансформації, що пов'язано з теоретичною

нез'ясованістю особливостей переходу від соціалізму до ліберальної демократії в політичній теорії.

Зміни соціальних і політичних інституцій зумовлюють ризик прийняття рішень, адже зазвичай недостатньо звертають увагу на їхню аксіологічну функцію. Будучи результатом політичного вибору, ці зміни сприймаються як довільні, неорганічні конструкції. Їм бракує легітимності, оскільки їхнє походження перебуває під підозрою через відсутність впевненості в тому, що політичні актори, які прийняли рішення запровадити інновації, не переслідують своїх власних цілей.

У підпункті 3.2 „*Формування громадської думки в Україні за часів незалежності*” йдеться про істотні зміни в комунікаційній структурі сучасного українського суспільства, а саме розпад масово-мобілізаційного суспільства радянського гатунку та втрату інтересу до активного сприйняття інформації, поширюваної ЗМІ. Сучасного українця характеризує, радше, пасивна, адаптивна позиція телеглядача. Водночас зменшення читацького інтересу до преси свідчить про, те, що сьогодні суспільству бракує ініціативних груп зі своєю впливовою думкою та загальнонаціональним авторитетом.

Автор вказує на специфіку української ситуації, яка полягає в тому, що у вітчизняному суспільствознавчому дискурсі загалом бракує саме теоретичних рефлексій щодо природи і функцій громадської думки. Ситуація ускладнюється ще й через те, що, починаючи з кінця 80-х рр., коли набула поширення практика опитування громадської думки, виникла низка інституцій, безпосередньо зайнятих в опитуваннях. Проте брак рефлексії і зосередженість фахівців передусім на методичних проблемах опитувань сприяли поширенню передусім “оптимістичних”, наївних уявлень про громадську думку. Внаслідок цього опитування перетворилися на звичайний інструмент політичної боротьби, а апеляція до громадської думки стала тривіальним способом політичного тиску. До того ж в 60-ті рр. опитування громадської думки на вітчизняному ґрунті були пов’язані з легітимацією соціології як окремої наукової дисципліни, способом досягнення нею дисциплінарної автономії шляхом демонстрування своєї практичної корисності. Це, зокрема, виявилось визначальним для способу тлумачення як соціальних проблем, так і браку теоретичних розвідок. Інакше кажучи, практична заангажованість вітчизняних соціологів, а саме інституціалізація соціології завдяки опитуванням сприяла поширенню, зазвичай, некритичного ставлення до цієї практики.

У підрозділі 3.3 - „*Роль засобів масової інформації у формуванні громадської думки в Україні*” – зазначено, що ключовою проблемою у взаємовідносинах громадської думки та наявних в країні політичних інституцій є „відкритість” каналів, покликаних адекватно передавати запитання громадськості до політичних інституцій, не викривлюючи і не підмінюючи їх вузькогруповими запитаннями. Інакше кажучи, якою мірою суспільний інтерес репрезентований в діяльності політичних інституцій, наскільки об’єктивно

передають настрої та очікування більшості людей засоби масової інформації, наскільки вільними є вибори, якою мірою влада реагує на ті чи інші політичні події та процеси. За умов “викривлення”, тобто неадекватної репрезентації неминуче порушується зв’язок між більшістю і політичними, передусім владними інституціями, що призводить до істотних політичних ускладнень і проблем. В цьому контексті робочою гіпотезою може бути припущення, що наявні в українському суспільстві політичні проблеми, які дістають вираження в політичних кризах та акціях громадської непокори, значною мірою пов’язані з браком „відкритості” та „прозорості” каналів взаємовпливу громадської думки і політичних інституцій.

Досягнення максимального рівня свободи ЗМІ та їхньої громадської відповідальності вимагає не лише заперечення державної цензури, а й зусиль з деконцентрації і громадського регулювання засобів, що перебувають у приватному володінні. Враховуючи величезний розвиток транснаціональних медіа-корпорацій, що поглинають національні, виникає потреба в обмеженні інформаційної влади за допомогою підпорядкування її жорстким законам, що визначають квоти і обмеження на рекламу та перехресне володіння ЗМІ.

Стосовно інформування автор виокремлює глобальний і локальний горизонти нових подій. Найважливішим сегментом локальної інформації є “місцеві” новини, позаяк вони пов’язані із звичайним способом життя більшої частини населення. Глобальний горизонт нових подій, навпаки, не має безпосереднього відношення до сфери актуального життєвого досвіду. Вони являють собою предмет “інтересу”, а не практичних потреб, стосовно яких індивід може відстежувати їхню адекватність, оперативність тощо.

У дослідженні розглядаються версії нормативних підходів до ЗМІ, запропоновані Ф. Сібертом, Т. Пітерсоном та В. Шрамом у 1956 році, а саме такі теорії як: авторитарна, лібертаріанська, радянська і теорія соціальної відповідальності. Згодом К. Крістінс, Т. Гласер, Д. Маккуейл і Р. Вайт додали до цих версій ще дві – медіа періоду розвитку та модель демократичної участі.

У “Висновках” підведено підсумки дослідження, зроблено узагальнення і сформульовано рекомендації.

Дослідження теоретико-методологічних засад владних відносин та їх взаємозв’язок з громадською думкою дало можливість проаналізувати особливості даного механізму в контексті політичної культури та ідеології. Реалізована мета дозволяє зробити основні висновки.

1. Загальною тенденцією у дослідженні владних відносин можна вважати намагання зменшити відмінності між протилежними підходами, враховуючи можливості як інтенційного, так і структурного способів дослідження влади. В цьому контексті особливої ваги набувають дослідження дискурсивних параметрів здійснення влади, її символічної складової, тобто пов’язаності владних відносин з тими чи іншими уявленнями про світ та суспільний лад, які

формують, зміцнюють або, навпаки, руйнують і перетворюють наявні способи здійснення влади.

2. До сучасного державного управління висувається вимога перетворитися на ефективного PR-суб'єкта. Це викликано тим, що, по-перше, в інформаційному суспільстві виграють організаційно-управлінські системи, які найкращим чином спроможні керувати інформацією. Тут найкращим прикладом виявляються корпоративні оргструктури, які швидко реагують мережею своїх філій на нову інформацію. По-друге, саме поняття „ефективна держава” більше не розглядається з позиції „праве/ліве”, тобто з позиції боротьби між соціалістичними та ліберальними поглядами на суспільні процеси. Державний суб'єкт змушений публічно позиціювати себе з метою перманентного виправдання, легітимації своїх заходів.

3. Сучасні нормативні уявлення про природу громадської думки передусім виходять із комунікативного бачення соціальних процесів. З цієї точки зору кожної миті у суспільстві взаємодіють різні думки, які у сукупності складають особливе середовище, що в той чи інший спосіб впливає на всіх представників суспільства. Попри те, що громадська думка не відповідає критеріям раціональності, її вплив на соціальні процеси виявляється надзвичайно потужним. Це власне і вимагає досліджувати та брати до уваги результати досліджень громадської думки.

4. Існують принципові особливості процесу формування громадської думки в сучасних демократичних суспільствах. Наявними тенденціями стали:

- по-перше, зменшення участі громадян в суспільно-політичному житті демократичних суспільств та у впливі на розробку державної політики;

- по-друге, зростання ролі засобів масової інформації на процес формування громадської думки. Поглиблення соціального поділу, що дістав вираження в останні десятиріччя, позначилося на зростанні розриву між політичними елітами та широкими верствами громадськості. Переважну більшість знання про поточні соціально-політичні проблеми громадяни отримують із ЗМІ, що посилює небезпеку маніпуляції з боку домінантних політичних сил, які мають величезний вплив на засоби масової інформації. З іншого боку, такий висновок досліджень вказує на принципові проблеми, пов'язані з подальшим розвитком демократії та посиленням демократичної підзвітності влади.

5. Постає необхідність створення громадських ЗМІ, які б розвивали і задовольняли права громадян вільно отримувати інформацію. Метою громадських ЗМІ є задоволення культурних потреб людини і суспільства в цілому, створення такого інформаційного поля, при якому вільно формуються різні погляди в суспільстві, трансляція широкого кола просвітницьких програм, спрямованих на розвиток інтелекту, духовності та моральності нації.

**Основні наукові положення дисертаційного дослідження
викладені у таких публікаціях автора:**

1. Легеза Я.О. До питання про роль засобів масової інформації у формуванні громадської думки // Політологічний вісник. – 2005. – Випуск 19. – С. 322-330.
2. Легеза Я.О. Особливості взаємодії громадської думки та влади в Україні // Нова парадигма. – 2007. – Випуск 61. – С. 101-109.
3. Легеза Я.О. Трансформації в суспільно-політичному житті та становлення публічної політики // Нова парадигма. – 2007. – Випуск 62. – С. 136-143.
4. Легеза Я.О. Державне управління за умов трансформації владних відносин // Політологічний вісник. – 2007. – Випуск 24. – С. 212-224.
5. Легеза Я.О. Формування громадської думки в умовах пострадянських суспільно-політичних трансформацій // Стратегічні пріоритети. – 2007. – Випуск 1(2). – С. 65-70.
6. Легеза Я.О. Громадська думка як складова процесу державотворення в Україні // Українська державність: історія і сучасність: III міжрегіональна наукова конференція. Маріуполь, 24.11. 2006 р. – Маріуполь, 2006. – С. 12-13.
7. Легеза Я.О. Вплив засобів масової інформації на розбудову правової держави // Правова держава: напрямки та тенденції її розбудови в Україні: Міжнародна науково-практична інтернет-конференція. Тернопіль, 25.02.2007 р. – Тернопіль, 2007. – С. 42-45.

АНОТАЦІЇ

Легеза Я.О. Особливості взаємодії громадської думки та влади в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.03 – політична культура та ідеологія. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2008.

У дисертації здійснено політологічний аналіз поняття „громадська думка” та проведено широке дослідження її здатності впливати на органи влади, і навпаки – здатність влади змінювати громадську думку.

Досліджені особливості суспільно-політичного життя останніх десятиріч, якими є автономізація публічного політичного простору, тобто формування та зміцнення суто публічних форм взаємодії й боротьби між політичними суб’єктами, що призвело до появи нових форм публічної політичної активності. А саме йдеться про появу і посилення впливу особливого типу фахівця – експерта-політолога – професіонала в області політичної інтерпретації, типовим

різновидом діяльності якого стало залучення до аргументації даних опитувань громадської думки.

Виявлені та уточнені положення, що для України доби постсоціалістичних трансформацій властивим є посилення впливу масмедійних чинників на формування громадської думки разом із зменшенням публічної активності громадян та нерозвиненістю громадянського суспільства, яке будується на горизонтальних зв'язках громадської взаємодії

Розглядаються визначення, форми та функції ЗМІ, як важелів, за допомогою яких влада може формувати і змінювати громадську думку на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Ключові слова: громадська думка, влада, владні інститути, вплив влади, вплив ЗМІ на громадську думку, демократизація, постсоціалістичні трансформації.

Легеца Я.А. Особенности взаимодействия общественного мнения и власти в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.03 – политическая культура и идеология. Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. Киев, 2008.

В диссертации проведен теоретико-методологический анализ феномена власти. Особое внимание уделено рассмотрению концепций власти М. Вебера, С. Лукса, М. Фуко, П. Бурдьё и других ученых.

В работе акцентируется внимание на понятии „публичная политика”, ее заданиях, которыми являются определение способов достижения консенсуса, то есть общественного согласия по существующим общественно-политическим проблемам. Рассматриваются проблемы государственного управления во время трансформации властных отношений. Проводится анализ нескольких концепций, авторы которых ставили цель разработать и внедрить новые формы государственного управления, которые соответствовали бы новым экономическим, социальным и политическим обстоятельствам, а именно возрастанию влияния публичной политики, существованию развитых демократических политических режимов.

В исследовании проведен ретроспективный анализ понятия „общественное мнение” от XVIII века и до сегодня, благодаря которому определяются его функции на разных этапах развития общества. В период с конца XIX - начала XX века произошла существенная модификация данного понятия. До этого времени общественное мнение воспринималось как мнение образованных политических элит, которое благодаря существующим СМИ должно быть обнародовано и принято остальным населением. В конце же XIX века, вследствие распространения массовых политических манифестаций и

возникновения общенациональной „народной” прессы, появляется новое понимание общественного мнения. Здесь уже речь идет о внезапном, непосредственном мнении, которое характерно акциям протеста и общественного противостояния. Факторами, которые повлияли на такую трансформацию, были: индустриализация, урбанизация, представительская демократия, развитие и становление массовой коммуникации. Рассматриваются также разные подходы к определению понятия „общественное мнение”.

Автор исследует три типа социального распределения знания, которые предложил А. Шюц: эксперт, обыватель и хорошо проинформированный гражданин. Каждый из этих типов отображает определенный тип знаний и определенный уровень общественно-политической компетенции. Но модель проинформированного гражданина была поддана критике из-за неопределенности степени необходимой проинформированности граждан в вопросах общественно-политической жизни. Достаточно высоким должен быть уровень образованности в вопросах политики, который не соответствовал показателям опроса общественного мнения.

Проведен политологический анализ процесса формирования общественного мнения и широко исследована его возможность воздействовать на органы власти, и наоборот – возможность власти изменять общественное мнение.

Немаловажное значение для исследования имеет анализ изменений в формировании общественного мнения во времена постсоциалистических трансформаций и независимости Украины, показатели которых существенно изменились. В целом за годы независимости наблюдаются два процесса, которые непосредственно влияют на формирование общественного мнения: снижение публичной активности большинства граждан и концентрация их усилий на частной сфере. Это отображается на том, что большинство информации о происходящем в общественной жизни граждане получают благодаря СМИ. В то время как политическая активность обывателя очень незначительна. Личный опыт не играет большой роли в восприятии, оценке и интерпретации гражданами текущих событий общественно-политической жизни.

Проводится анализ изменения процесса принятия политических решений в делегативных демократиях и рассматриваются „додемократические” факторы, которые на этот процесс влияют, а именно: 1) авторитарное наследие неформальной практики отчетности перед населением и 2) адаптированная из авторитарной фазы экономическая и политическая аккумуляция проблем поставторитарной системы.

Рассматриваются определения, формы и функции средств массовой информации, как рычагов, с помощью которых власть может формировать и изменять общественное мнение на современном этапе развития украинского общества. Даются ответы на вопросы: насколько общественный интерес

представлен в деятельности политических институтов, насколько объективно передают СМИ настроения и ожидания большинства населения, в какой мере власть реагирует на те или иные политические процессы.

Ключевые слова: общественное мнение, власть, институты власти, влияние власти, влияние СМИ на общественную мысль, демократизация, постсоциалистические трансформации.

Legeza Y.O. Features of interaction of public opinion and authority in Ukraine. - The Manuscript.

Dissertation for the degree of candidate of political sciences, speciality 23.00.03 – political culture and ideology. The Dragomanov National Pedagogical University. Kyiv, 2008.

Political analysis of concept „public opinion” and its possibility to influence authorities is performed in the dissertation. At the same time authority’s ability to change public opinion is thoroughly investigated.

Features of social and political life, observed over the last few decades – growing autonomy of public political domain, i.e. development and strengthening of purely public forms of interaction and confrontation between political entities - has brought to life new forms of political activities and new, increasingly influential type of professional – expert in political science, specializing in political interpretation – who turned the opinion polls-backed reasoning into a typical practice.

It has been stated and further specified that growing influence of the mass media factors on public opinion, coupled with reduction of political activity of the citizens and underdeveloped civil society relying on horizontal civic interaction, is characteristic for Ukraine that undergoes the period of post-socialist transformations.

Definitions, forms and functions of mass media, that can help the authority to form and change public opinion at the present stage of development of the Ukrainian society are examined.

Key words: public opinion, authority, imperious institutes, influence of authority, influence of mass-media on public opinion, democratization, postsocialist transformations.